

Piše: En Eplbaum

Iliberalna jednopartijska država, mehanizam za održavanje na vlasti

Monarhija, tiranija, oligarhija, demokracija - svi su ti načini organizacije društva bili poznati Platonu i Aristotelu pre više od dve hiljade godina. No, iliberalnu jednopartijsku državu koja se sada može naći širom sveta, Kina, Venecuela, Zimbabve, počev od 1917. prvi je razradio Lenjin u Rusiji. U budućim udžbenicima političke nauke, osnivač Sovjetskog Saveza zasigurno će biti upamćen ne samo zbog svojih marksističkih uverenja već i kao izumitelj te dugotrajne forme političke organizacije. To je model koji danas koriste mnoge svetske autokrate.

Za razliku od marksizma, iliberalna jednopartijska država nije neka filozofija. To je mehanizam za održavanje na vlasti i on srećno funkcioniše uporedo s mnogim ideologijama. Jednopartijska država funkcioniše zato što jasno određuje ko će biti elita, politička elita, kulturna elita, finansijska elita. U monarhijama preevolucione Francuske i Rusije, pravo da vlada bilo je povereno aristokratiji koja je sebe određivala prema rigidnim pravilima ukrašnja i etiketije. U modernim zapadnim demokratijama pravo da se vlada baram u teoriji poverava se na osnovu različitih oblika takmičenja: kampanje i glasanje, meritokratski testovi što određuju pristup višem obrazovanju i državnoj službi, slobodna tržišta. Staromodne društvene hijerarhije obično su deo mešavine, ali u modernoj Britaniji, Americi i Francuskoj i, donedavno, u Poljskoj, većina je uzimala zdravo za gotovo da je demokratsko takmičenje najpravičniji i najdelotvorniji način za raspodelu moći. Trebalo bi da vladaju najpovzaniji i najkompetentniji političari. Institucije države, sudstvo, javne službe trebalo bi da budu popunjene kvalifikovanim ljudima. Da bi rezultat bio pošten, takmičenje između njih potrebno je da bude na ravnopravnoj osnovi.

NAJLOJALNIJI BOLJI OD NAJVREDNIJIH I NAJSPOSOBNIJIH

Lenjinova jednopartijska država bila je zasnovana na drugačijim vrednostima. Ona je zbacila aristokratski poredak, ali na njegovo mesto nije postavila takmičarski model. Boljševička jednopartijska država nije bila tek nedemokratska, ona je bila i antitakmičarska i antimeritokratska. Mesta na univerzitetima, poslove u državnoj službi i mesta u vlasti i industriji nisu dobijali najvredniji niti najsposobniji, već najlojalniji. Pojedinaac je napredovao ne zahvaljujući talentu ili radinosti, već zato što je bio spreman da se prilagodi pravilima partije. Iako su bila različita u različita vremena, ta su pravila na određeni način bila konzistentna.

desničarsko-populističke politike sa snažnim autoritarnim tendencijama, i to na primerima Poljske, SAD, Velike Britanije, Mađarske i Španije. Posebnu pažnju autorka poklanja ulozu intelektualaca koje, sledeći Ž. Bendu, naziva službenicima (clers) koji su ponudili intelektualno opravdanje za potonuće u autoritarizam, iako su ceo predašnji život posvetili borbi za demokratski poredak. „Sumrak demokratije“

pokušava da osvetli motivaciju tih ljudi i posledice njihovih dela: jedni se rukovode ličnim razlozima, druge je razuzelo „kulturno očajanje“ i opasna „nostalgija restauracije“, dok je kod nekih posređi to da nikad nisu ni bili demokrata.

U dogovoru sa izdavačem Danas objavljuje poglavlje „Kako pobeđuju demagozi“. Oprema teksta je redakcijska.

Obično su isključivala nekadašnju vladajuću elitu i njihovu decu, kao i sumnjive etničke grupe. Ona su davala prednost deci radničke klase. Nadasve, favorizovala su ljude koji glasno izražavaju veru u partiju, prisustvuju partijskim sastancima i učestvuju u javnim ispoljavanjima entuzijazma. Za razliku od obične oligarhije, jednopartijska država dopušta vertikalnu društvenu pokretljivost: istinski vernici mogu napredovati, što je posebno bilo privlačno ljudima koje pret hodni režim nije podsticao. Hana Arent je primetila da je autoritarizam bila privlačna ljudima tokom četrdesetih godina dvadesetog veka koji su bili kivni ili neuspešni, kad je pisala da najgora vrsta jednopartijske države „uvek i svuda zamenjuje sve prvorazredne talente, makar oni bili i simpatizeri, onim šarlatanima i budalama čiji je manjak inteligencije i kreativnosti najbolja garancija njihove lojalnosti“.

Važan deo Lenjinovog jednopartijskog sistema bio je njegov prezir prema zamisli neutralne države, prema političnim državnim službenicima i svakoj ideji o objektivnim medijima. Pisao je da je sloboda štampe *prevara*. Izrugivao se slobodi okupljanja kao *praznoj frazi*. Parlamentarna demokracija nije ništa više do „mašinerija represije nad radničkom klasom“. U boljševičkoj imaginaciji štampa može biti slobodna, a javne institucije mogu biti pravedne samo ako ih kontroliše radnička klasa, preko partije.

Radikalno levo ismevanje institucija *buržoasko demokracije* i kapitalizma, te cinizam oko mogućnosti objektivnosti medija, javnih službi ili sudstva imali su svoju radikalno desnu verziju. Obično se navodi Hitlerova Nemačka kao primer, no tu su mnoge druge zemlje, od Frankove Španije do Pinočeovog Čilea. Apartheid u Južnoj Africi bio je defakto primer jednopartijske države koja je iskvarila svoju štampu i sudstvo da bi isključila crnačko stanovništvo iz političkog života i promovisala interese Afrikanera, belih Južnoafrikanaca uglavnom potomaka holandskih naseljenika, uspešnih u kapitalističkoj ekonomiji koju je stvorilo britansko carstvo.

Istina je da je tokom aparthejda bilo i drugih partija u Južnoj Africi. No, jednopartijska država nije nužnim načinom država bez ikakvih opozicionih partija. Iako su Lenjinova komunistička partija i Hitlerova nacistička partija hapsile i ubijale protivnike, mnogo je primera jednopartijskih država, pa čak i vrlo opakih koje su dopuštale neku vrstu ograničene opozicije, makar samo zarad propagande. Između 1945. i 1989. mnoge komunističke partije u Istočnoj Evropi dopuštale su protivnike, seljačke partije, pseudohrišćansko-demokratske partije ili u slučaju Poljske malu katoličku partiju, koje su igrale uloge u nameštenim *parlamentima* ili u javnom životu. U skorajšnjim decenijama mnogo je pri-

mera, od Ben Alijevog Tunisa do Čavezove Venecuele, defakto jednopartijskih država koje su kontrolisale državne institucije i s ograničenom slobodom udruživanja i govora, ali koje su dopuštale postojanje simbolične opozicije, sve dok ta opozicija ne bi počela da ugrožava vladajuću partiju.

ZASIPANJE SVOJIH PRIPADNIKA POVLAŠTICAMA

Takva forma meke diktature ne zahteva masovno nasilje da bi se ostalo na vlasti. Umesto toga, ona se oslanja na kadar elita koji upravlja birokratijom, državnim medijima, sudovima i, na nekim mestima, državnim kompanijama. Ti savremeni *clercsi* shvataju svoju ulogu koja se sastoji u odbrani vođe, ma koliko njihove izjave bile neiskrene, ma koliko bila velika njihova korupcija i ma koliko bio katastrofalan njihov uticaj na obične ljude i institucije. U zamenu, oni znaju da će biti nagrađeni i da će napredovati. Bliski saradnici partijskog vođe mogu postati veoma bogati, dobijajući usodne ugovore ili mesta u odborima državnih kompanija bez potrebe da se takmiče. Drugi mogu računati na državne plate, kao i na zaštitu od optužbi za korupciju i nestručnost. Ma koliko loše radili oni neće izgubiti posao.

Širom sveta postoji mnoštvo verzija iliberalne jednopartijske države, od Putinove Rusije do Duterteovih Filipina. U Evropi mnogo je partija koje žele da budu iliberalne, pre svega u Italiji i Austriji. No, u vreme kad ovo pišem samo dve iliberalne partije imaju monopol vlasti, Pravo i pravda u Poljskoj i Fides Viktora Orbana u Mađarskoj. Obe su preduzele važne korake ka uništenju nezavisnih institucija i obe su, kao posledicu, zasule svoje pripadnike povlasticama. Ne samo da je Pravo i pravda promenila zakon o javnoj službi, pa je sada lakše otpustiti profesionalce i zaposliti partijske poslušnike, već je otpustila i direktore poljskih velikih državnih kompanija. Ljudi s iskustvom koji su ih vodili zamenjeni su partijskim članovima, njihovim prijateljima i rođacima. Tipičan je primer Janine Gros, pasionirane kuvarice džemova i druge zimnice, stare prijateljice Kaćinskog od koje je premijer jednom pozajmio veliku sumu novca da bi platio lečenje majke. Ona je prethodno zauzimala neke niže partijske funkcije, ali sada je imenovana u upravni odbor kompanije *Poljska grupa energetyczna*, najveće elektrokompanije u Poljskoj, koja zapošljava 40.000 ljudi. U Mađarskoj, zet Viktora Orbana slično je bogata, privilegovana ličnost. Opušten je za proueveru novca EU, ali nikad nikakva istraga nije dovedena do kraja. Mađarska država odustala je od slučaja protiv njega.

Ovakve stvari možete nazivati različitim imenima, nepotizam, zarobljena država, korupcija. No, ako ste tako izabrali možete ih opisati i u pozitivnim kategorijama: to predstavlja kraj omražene meritokratije, političke utakmice i slobodnog tržišta, što su principi od kojih manje uspešni po definiciji nikad nemaju koristi. Namešten i nekompetitivni sistem zvuči loše ako hoćete da živite u društvu koje vode talentovani. No, ako to nije vaš primarni interes, šta je onda tu loše?

Ako verujete, kao što mnogi moji stari prijatelji sada veruju, da će Poljskoj ići bolje ako njome upravljaju ljudi koji se gromopucatelno zalažu za jednu vrstu patriotizma, ljudi koji su lojalni partijskom vođi, koji su, da citiramo reči samog Kaćinskog, *bolja sorta Poljaka*, tada je jednopartijska država više pravedna nego kompetitivna demokracija. Zašto bi trebalo dopustiti različitim partijama da se takmiče čak i pod jednakim uslovima ako samo jedna od njih zaslučuje da vlada? Zašto bi trebalo poslovnim ljudima i kompanijama dopustiti da se takmiče na slobodnom tržištu ako su samo neki lojalni partiji i, otud, samo oni istinski zasluuju da budu bogati?

U Poljskoj, Mađarskoj i mnogim drugim nekadašnjim komunističkim zemljama, taj impuls osnažen je širokorašprostranim osećajem da su pravila konkurencije manjkava, zato što reforme iz devedesetih godina (kada je ekonomija preobražena masovnom privatizacijom i nametnutim pravilima slobodnog tržišta) dopustile da isuviše mnogo bivših komunista recikliraju političku vlast u ekonomsku moć. I Orban i Kaćinski protivnike često opisuju kao *komuniste*, a to čine čak i njihovi inostrani poštovaoci. U Orbanovom slučaju, njegovi glavni protivnici, baram u ranijem delu njegove karijere, uistinu su bili nekadašnji komunisti preimenovani u *socijaliste*, tako da taj opis ima neku težinu.

No, u obema zemljama to pozivanje na *antikomunizam*, što se smatralo veoma važnim pre četvrt veka, sad se čini tankim i površnim. Baram od 2005. godine Poljskom su upravljali isključivo predsednici i premijeri čije su političke biografije počele u antikomunističkom pokretu *Solidarnost*. Glavni takmaci Kaćinskog nalaze se na liberalnom desnom centru, ne na levcima. Nema ni moćnog ekskomunističkog privrednog monopola u Poljskoj, baram ne na nacionalnom nivou, gde je mnoštvo ljudi napravilo novac bez posebnih

Jaroslav i Jacek Kurski

političkih veza. Zapravo, najistaknutiji nekadašnji komunisti u poljskoj politici danas je Stanisław Pjotrowicz, komunistički tužilac u doba vanrednog stanja, kojeg je Pravo i pravda sada nominovale za sudiju *Ustavnog suda*. Nimalo iznenađujuće, on je veliki neprijatelj nezavisnosti sudstva. Orban na visokim mestima redovno zapošljava bivše komuniste. *Antikomunizam* obe vlade još jedna je forma hipokrizije.

Međutim, mračna upozorenja o uticaju *komunizma* ostaju privlačna ideolozima na desnici moje generacije. Nekima od njih čini se da uticaj *komunizma* objašnjava lične neuspehe ili lošu sreću. Nije svako ko je bio disident u sedamdesetima postao premijer ili prodavani autor ili ugledni javni intelektualac nakon 1989, a za mnoge je to čak bio izvor žestoke ogorčenosti. Ako ste neko ko veruje da zasluuje da vlada, jaka je vaša motivacija za napad na elitu, za *pakovanje* sudova svojim ljudima i za držanje štampe pod kontrolom da bi se ostvarile lične ambicije. Ogorčenost, zavist i nadasve verovanje da *sistem* nije pošten, ne samo prema zemlji već i prema vama, toliko su važni sentimente među nativističkim ideolozima poljske desnice, da nije lako razdvojiti njihove lične motive od političkih.

Zasigurno je to ono što sam naučila iz slučaja Jaceka Kurskog, direktora poljske državne televizije i glavnog ideologa priželjkivane jednopartijske države. On je započeo na istom mestu i u isto vreme kao i njegov brat, Jaroslav Kurski, koji je urednik najvećih i najuticajnijih liberalnih novina u Poljskoj. Rođeni u istoj porodici, oni veruju u dve veoma različite ideje Poljske. Oni su dve strane istog poljskog novčića.

BUNTOVNIČKA ŠKOLA PROTIV KOMUNISTIČKOG SISTEMA

Da bi se braća Kurski razumela važno je znati odakle potiču, naime iz luke Gdanjsk na Baltičkom moru, gde se lučki kranovi nadvičaju kao ogromne rode nad starim hanzaetskim gradskim ulicama. Kurskijevi su sazreli ranih osamdesetih godina prošlog veka, kad je Gdanjsk bio i centar antikomunističke aktivnosti u Poljskoj i bedna zabit, mesto gde su se intrige i dosada mogle naći u jednakim količinama.

OGORČENOST, ZAVIST I NADASVE VEROVANJE DA „SISTEM“ NIJE POŠTEN, NE SAMO PREMA ZEMLJI VEĆ I PREMA VAMA, TOLIKO SU VAŽNI SENTIMENTI MEĐU NATIVISTIČKIM IDEOLOZIMA POLJSKE DESNICE, DA NIJE LAKO RAZDVOJITI NJIHOVE LIČNE MOTIVE OD POLITIČKIH. ZASIGURNO JE TO ONO ŠTO SE NAUČI IZ SLUČAJA JACEKA KURSKOG, DIREKTORA POLJSKE DRŽAVNE TELEVIJIZIJE I GLAVNOG IDEOLOGA PRIŽELJKIVANE JEDNOPARTIJSKE DRŽAVE. ON JE ZAPOČEO NA ISTOM MESTU I U ISTO VREME KAO I NJEGOV BRAT, JAROSLAV KURSKI, KOJI JE UREDNIK NAJVEĆIH I NAJUTICAJNIJIH LIBERALNIH NOVINA U POLJSKOJ. ROĐENI U ISTOJ PORODICI, ONI VERUJU U DVE VEOMA RAZLIČITE IDEJE POLJSKE. ONI SU DVE STRANE ISTOG POLJSKOG NOVIČKA

U tom trenutku, na tom mestu živela je porodica Kurski. Ana Kurska bila je advokatica i sutkinja, aktivna u sindikatu *Solidarnost*, u to vreme glavnoj opozicionoj organizaciji. Vrata njihovog doma uvek su bila otvorena; celog bi dana ljudi svračali da raspravljaju o nekoj hitnoj pravnoj stvari, možda da dobiju neki savet. Onda bi se zadržali, časkanje, čaj, cigareta, čaj ponovo i još malo časkanja. U Gdanjsku osamdesetih niko se nije unapred najjavljivao. Ljudi nisu imali telefone ili, ako su ih imali, nisu verovali da nisu prisluškiivani.

I Anini sinovi postali su aktivisti. Senator Bogdan Borusevič, jedan od najvažnijih ilegalnih sindikalnih aktivista tog vremena, kazao mi je da je njihova škola bila opštepoznata kao *zrewoltowane*, buntovnička u otporu protiv komunističkog sistema. Jaroslav je predstavljao svoje odeljenje u školskom „*parlamentu*“, bio je i deo grupe koja je izučavala poljsku konzervativnu filozofsku misao i literaturu. Jacek, nešto mlađi, bio je manje zainteresovan za intelektualnu bitku protiv komunizma. Radije je o sebi mislio kao o aktivisti i radikalu. Nakon što je 1981. uvedeno vanredno stanje, okončavši kratak period legalnog postojanja *Solidarnosti*, braća su išla na marševe, izvikivala parole, mahalala zastavama. Obojica su prvo radili za ilegalne školske novine, a potom i za *Solidarnosć*, ilegalne opozicione novine *Solidarnosti*.

Oktoobra 1989. Jaroslav je postao pre-sekretar Leha Valense, vođe *Solidarnosti* koji je, nakon izbora prve poljske nekomunističke vlade, bio ignorisan i zato zlovoljan; za njega nije bilo očigledne uloge u haosu stvorenom revolucionarnim ekonomskim reformama i ekspresnom političkom promenom. Na kraju, krajem 1990. Valensa se kandidovao za predsednika i pobeodio, delimično i podstacan od ljudi koji su već bili kivni na kompromise što su pratili sporazumni kolaps komunizma u Poljskoj, ponajvećma na odluku da se bivši komunisti ne šalju u zatvor. To je iskustvo navelo Jaroslava da shvati da ne voli politiku, posebno ne politiku ogorčenosti. „Video sam šta je zaista učešće u politici... odvratne intrige, traganje za *prljavim vešom*, prljave kampanje“.

Takav je bio i njegov prvi susret s Kaćinskim, kasnije osnivačem Prava i pravde, koji je, kako mi je Jaroslav kazao, bio „majstor svega toga. U njegovom političkom razmišljanju nije bilo stvari kao što je slučaj. (...) Ako se nešto desilo to je bila mahinacija nekog autsajdera. *Zavera* je njegova omiljena reč“. (Za razliku od Jaroslava, Jacek nije hteo da razgovara sa mnorn. Zajednički prijatelj, imamo ih nekoliko, dao mi je broj njegovog privatnog mobilnog telefona; napisala sam mu poruku i potom ga zvala nekoliko puta i ostavljala još poruka. Ponovo sam zvala, neko se javio i, kada sam se predstavila, počeo da brblja na sav glas: Ma naravno, naravno, prirodno da će vam direktor poljske televizije uzvratiti poziv. No, to nikad nije učinio.)

Na kraju, Jaroslav je dao otkaz i pridružio se *Gazeti Wyborczy*, novinarnama kojese osnovane u vreme poljskih prvih delimično slobodnih izbora 1989. Kazao mi je da je smatrao da bi u novoj Poljskoj mogao pomoći da se nešto izgradi, da se stvori slobodna štampa i to bi za njega bilo dovoljno. Jacek je krenuo u tačno suprotnom smeru. „Ti si idiot“, kazao je bratu kad je čuo da je ovaj otišao od Valense. Iako je još uvek bio na fakultetu, Jacek je već bio zainteresovan za vlastitu političku karijeru, pa je čak i sugerisao da bi mogao preuzeti bratovljev posao, jer razliku niko ne bi primetio: „Bio je Jarek, sad je Jacek. Ko bi mogao učiti razliku?“ ■

En Eplbaum, istoričarka, novinarka i dobitnica Pulicerove nagrade, poznata po svojim prodornim analizama kako u novinama, tako i u svojim knjigama, kao i po bespoštednom stavu kada je reč o odbrani demokratskih pravila igre, u svojoj novoj knjizi „Sumrak demokratije (Sirenski zov autoritarizma)“, koju je objavila Akademaska knjiga u prevodu Predraga Milidraga, analizira opadanje demokratije i uspon

